

Релігійні обряди хрещення, вінчання та поховання в житті населення України (середина 1960-х — середина 1980-х рр.)

Одним з важливих питань дослідження релігійного життя України є проблема виконання релігійних обрядів життєвого циклу віруючими в УРСР. Вона є однією із складових соціорелігійної історії, а її вивчення дозволяє краще зрозуміти релігійність населення України, його духовні пріоритети та цінності. В цій статті, висвітлюючи це питання, автор обмежується періодом середини 1960-х — середини 1980-х рр.

У вітчизняній історичній науці проблема виконання релігійних обрядів життєвого циклу в цей час не була предметом спеціального дослідження. Праці істориків, присвячені релігійному життю у 1960–80-х рр. торкалися лише побіжно окремих моментів обрядової активності віруючих. Серед таких досліджень були монографії В. Паценка¹, І. Андрухів², С. Яремчука³, Я. Стоцького⁴ та ін. Проблема виконання релігійних обрядів життєвого циклу населенням УРСР в досліджуваній період піднімалася й радянськими філософами-релігієзнавцями, зокрема в працях В. Бондаренка⁵, В. Москальця⁶, колективній монографії "Религиозная обрядность: содержание, эволюция, оценки"⁷ та ін.

Послаблення антирелігійної боротьби в середині 1960-х рр. дало лише нетривале збільшення кількості виконання обрядів. Протилежна тенденція продовжувалася. В СРСР скорочення обрядності відбувалося такими темпами: якщо у 1962 р. було охрещено, за офіційними даними, 30,7% новонароджених дітей, то у 1971 р. — 20,6%. Вінчання у православних храмах у 1971 р. складало лише 1,9% від загальної кількості шлюбів⁸. Кількість хрещень, здійснених православними священиками в 1974 р. порівняно з 1970 р. в Україні, за офіційними даними, знизилася майже на 8% і становила 37% від усіх новонароджених. За цей період на 2,3% зменшилася й кількість поховань за релігійним обрядом⁹. В окремих документах Ради в справах релігій, працівники якої хотіли відрпортувати про успішну діяльність в сфері боротьби з релігією, навіть стверджувалося, що за 6 років, з 1971 по 1977 рік, в Україні на третину зменшилася кількість хрещень і вінчань¹⁰.

Водночас спостерігалось збільшення кількості хрещень дітей шкільного віку. Якщо в Україні у 1966 р. було охрещено 1 777 школярів, то в 1974 р. — 2683¹¹. Слід відзначити, що ці цифри не включали кількість необлікованих хрещень, які здійснювалися підпільно.

Помірна частка хрещень дітей спостерігалася серед інтелігенції. Так, у м. Миколаєві, за офіційними даними, у 1974 р. були охрещені діти 92 інженерно-технічних працівників, 41 — вчителів і студентів, стількох же медиків, 16 — співробітників органів МВС¹². Статистика не враховувала тих дітей, які були охрещені в храмах поза містом. Інтелігенція за виконання релігійних обрядів над їхніми дітьми могла зазнати гонінь, на відміну від колгоспників та робітників.

В окремих населених пунктах обряд хрещення здійснювався над понад 90% новонароджених дітей. Зокрема, в доповідній записці "Про релігійну обстановку в Ровенській області" (1970 р.) вказувалося, що в регіоні є села, де майже кожна новонароджена дитина охрещена в церкві¹³. Такі села були не лише в Західній Україні, а й у центральних областях. Слід також відзначити, що сільська місцевість за часткою здійснених обрядів хрещення випереджала міста. Так, у Чернігівській області на сільську місцевість припадало 70%, а на міста — 30% із загальної кількості хрещень в 1973 р.¹⁴ До того ж ситуація попередніх періодів, коли частина виконаних обрядів не обліковувалася духовенством, а частина обрядів у Галичині та Закарпатті була здійснена греко-католицьким духовенством, повторювалася. Документи державних органів зафіксували ще одне джерело виконання обрядів. Мали місце випадки здійснення релігійних обрядів удома (які ніде не обліковувалися) й позаштатними священиками¹⁵.

Щоб простежити краще динаміку виконання обрядів в середовищі РПЦ в цей період звернемося до показників по м. Києву. У місті Києві з 1970 по 1974 р. було досягнуто значного зниження релігійної обрядовості: хрещень — з 34,1% до 19,9%, вінчань — до 0,9%, відспівувань — до 28%¹⁶. У 1977 р. в Києві хрестили новонароджених дітей 19%, вінчання становило 0,9% від кількості зареєстрованих шлюбів, а поховано за релігійним обрядом — 22,9% померлих¹⁷. Різке зменшення виконаних обрядів показує, що в поборюванні релігійності виважена поступова атеїстична пропаганда була не менш ефективною, ніж жорстка антирелігійна боротьба.

На кінець 1970-х — початок 1980-х рр. порівняно з другою половиною 1940-х рр., за офіційними даними, частка виконаних обрядів життєвого циклу значно зменшилася: приблизно вдвічі, щодо здійснення обряду хрещення, і не менш ніж в кілька разів стосовно обряду вінчання по Україні загалом. Менших змін зазнала частка поховань за релігійним обрядом. В регіонах зменшення виконання релігійних обрядів різнилося.

Розглянемо ситуацію щодо виконання різних обрядів в цей період більш детально (див. таблицю 1).

Таблиця 1.

Офіційні дані про кількість здійснених релігійних обрядів по окремих областях за перше півріччя 1978 р.

Назва області	Хрещень у % до загального числа новонароджених	Вінчань у % до загального числа шлюбів	Похорань у % за релігійним обрядом до загального числа похорон
Вінницька	34,9	1,9	35,9 ¹⁸
Ворошиловградська	27,3	0,4	67,6 (в т.ч. очних — 19,8; заочних — 47,8) ¹⁹
Закарпатська	33,7	16	63,3 ²⁰
Івано-Франківська	42	12	70,2 ²¹
Київська	29,9	0,5	37,2 ²²
Кіровоградська	22,7	0,1	31,6 ²³
Кримська	18,6	0,05	очних — 2,8 заочних — 45,1 ²⁴
Одеська (1977 р.)	50,3	3,8	52,7 ²⁵
Полтавська	17,1	—	58,7 ²⁶
Тернопільська	28,6	13,7	76,1 ²⁷
Харківська	29,6	0,34	5,8 ²⁸
Херсонська	35,3	0,02	46 ²⁹
Хмельницька	20,4	0,4	25,1 ³⁰
Черкаська	24,3	0,23	29,8 ³¹
Чернівецька	23,7	8,3	53,9 ³²
Чернігівська	27	1,3	15 (з них 39% — заочні) ³³

Багато даних таблиці 1 явно занижені. Це стосується найбільше західноукраїнських областей. Хоча в Галичині та Закарпатті частину виконаних обрядів можна "списати" на греко-католицьке духовенство, однак в Чернівецькій області низька статистика хрещень новонароджених (23,7%) обумовлена, насамперед, "правильним" статистичним підходом.

Близькі показники виконання обрядів в Україні зафіксовані і у 1980-х рр. Так, у Львівській області у 1986 р., за офіційними даними, було здійснено 21,5% вінчань від загального числа шлюбів та 64,5% похоронів за релігійним обрядом³⁴, що не надто відрізнялося від статистики другої половини 1970-х рр. Всього у православних храмах у 1982 р. було здійснено 182 тис. обрядів хрещень, 13 тис. вінчань, 245 тис. похоронних

обрядів. На інші релігійні течії припадало лише 14 тис. згаданих обрядів (3,1%)³⁵. Слід відзначити, що такий малий відсоток лише свідчив, що серед прибічників низки протестантських течій та представників інших конфесій окремі обряди не виконувалися.

Багато в чому схожа ситуація спостерігалася в РРФСР. За соціологічними даними, наведеними в книзі О. Дем'янова, близько 44,5% жителів Воронежської області (1970-ті рр.) хрестили своїх дітей, за релігійним обрядом ховали понад 60% померлих³⁶.

Одночасно в СРСР спостерігалася тенденція до збільшення числа хрещень дорослих і дітей шкільного віку. Якщо у 1976 р. обряд хрещення було здійснено над 26,8 тис. повнолітніх осіб (за даними релігійних організацій), то у 1986 р. — над 51,8 тис., а хрещень дітей шкільного віку зросло за цей період відповідно від 25,6 тис. до 40,5 тис.³⁷

Як ми відзначали раніше, дані, які подавалися щодо кількості виконаних обрядів, часто були сильно перекручені. Подивимося на звіт 1975 р. Тернопільська область звітувала, що кількість хрещень складає 36% від кількості новонароджених. Донецька область, де була набагато нижча релігійність і значно менше храмів, звітувала про 34,8% хрещень. Ще більш викривлена ситуація спостерігалася в 1980 р., коли "малорелігійна" Донеччина за звітами перегнала Тернопільщину на 0,5%. А в 1985 р. справа дійшла до відвертого абсурду. За офіційними даними, на Тернопільщині порівняно з Донеччиною на 20% менше було здійснено обрядів хрещення щодо числа народжених осіб³⁸. Навряд чи чиновники, які склали ці звіти чи приймали їх, вірили цій статистиці. Український релігієзнавець В. Єленський справедливо зауважує з приводу подібних підходів: "...Вся країна вимушено жила тоді в такому собі "ідеологічному задзеркаллі". Пропагандистські фантоми охоплювали всі сфери життя. Згідно з ними чавуну мало виплавлятися щороку більше, а релігійності лишатися все менше. Скорочення мережі релігійних організацій, питомої ваги релігійних обрядів, кількості самих віруючих ставало критерієм успішної політико-виховної роботи. Вже це спотворювало реальну картину: в центр надходили переможні репортажі про мало не масовий перехід учорашніх віруючих на позиції науково-матеріалістичного світогляду. Духовенство ж приховувало правдиві дані про кількість хрещень, вінчань тощо, протестантські пресвітери не вносили до списків громади віруючих з вищою освітою, студентів, просто тих, хто побоювався втратити посаду. "Справна цифра" правила бал і серед ідеологічних працівників: той, хто володів, прийомами формування потрібних показників, міг поглузувати з диваків, котрі не знали правил гри чи відмовлялися грати в неї"³⁹.

Певну активність щодо виконання обрядів життєвого циклу зберігали й старообрядці. Динаміка хрещень, вінчань і похорон за релігійним обрядом старообрядців 1960–1970-х рр. була наступною. Так, якщо у 1964 р. у Вінницькій області було охрещено 149 дітей, вінчано 53 пари, поховано за релігійним обрядом 81 померлих осіб, то в 1970 р. — 116, 44, 117; в 1973 р. — 82, 38, 125⁴⁰. У 1977 р. на Вінниччині в старообрядницьких громадах було охрещено 70 дітей, здійснено 40 вінчань і 165 відспівувань. В цьому році 70 осіб соборувалося. Згідно з опитуваннями діти дев'яти з десяти молодих сімей були охрещені за наполяганням своїх батьків. З 70 хрещень 60 було здійснено над дітьми колгоспників і лише 10 з робітничих сімей⁴¹. Таким чином ці цифри свідчать, що число тих, які хрестилися і вінчалися в Руській православній старообрядницькій церкві, невпинно зменшувалося; одночасне збільшення числа похованих за релігійним обрядом теж є свідченням занепаду Церкви, оскільки кількість віруючих зменшувалася, а поповнення було незначним.

В старообрядницьких громадах Одеської області впродовж 1970-х рр. спостерігалися ті ж самі процеси, що на Вінниччині: зниження кількості виконаних хрещень і збільшення числа похоронів. Так, якщо у 1970 р. було охрещено 369 осіб, то в 1972 р. — 474 осіб, в 1975 р. — 371, 1977 р. — 256 осіб, відспівувань впродовж цього періоду було здійснено відповідно 208, 432, 374, 453⁴². Збереження вищих показників виконання обрядів на Одещині значною мірою зумовлене як більшою кількістю старообрядців, що там проживали, так і більшою компактністю їх проживання.

На кінець 1970-х — початок 1980-х рр. існували села, де вияви релігійної поведінки старообрядцями були доволі інтенсивними. Так, у с. Грубні Сокирянського району Чернівецької області, де населення майже повністю складалося із старообрядців, за I-е півріччя 1978 р. з 13 народжених дітей 12 було охрещено; з 15 пар, що зареєстрували шлюб в ЗАГСі 11 вінчалася; із 16 похорон — 13 було здійснено за релігійним обрядом⁴³. Такого не можна було сказати про с. Білу Криницю Глибоцького району цієї ж області, де населення теж майже стовідсотково складалося із старообрядців та їх нащадків. Однак впродовж 10 років (на 1978 р.) серед місцевих віруючих не було здійснено жодного хрещення і вінчання. Причина полягала не лише в послабленні релігійності, а й у збільшенні частки осіб похилого віку. Тут майже не було молоді, вона виїжджала із села чи асимілювалася. Зрідка в цьому селі хрестили дітей старообрядців з інших місцевостей області⁴⁴. Як бачимо, у двох різних старообрядницьких селах мала місце полярна ситуація.

Старообрядницький священик із с. Добрянка Ріпкинського району Чернігівської області заявляв, що в здебільшого дітей хрестить молодь,

яка не знає молитов і не хреститься, а здійснює обряд під впливом батьків, родичів і в силу традиції⁴⁵. Проте окремі старообрядницькі священники, зокрема в Чернівецькій області, відмовлялися хрестити дітей, батьки яких не були вінчані⁴⁶, що показує, що низка представників старообрядницького духовенства намагалися не відходити від церковних традицій.

Прикметно, що старообрядницькі священнослужителі намагалися дотримуватися релігійних норм як в церковному служінні, так і в світському житті. Ця позиція часто викликала активний спротив з боку частини віруючих, яким такі погляди були не притаманні. "Вони дедали частіше протестували проти того, що священник відмовляв в хрещенні дитини, якщо батьки не вінчались в церкві, чи в похоронах померлого, якщо він був поголений і вдягнений в одяг сучасного зразка"⁴⁷.

При переході з іншої віри в старообрядницьку (це стосувалося й колишніх вірних), над неофітами обов'язково здійснювався обряд хрещення⁴⁸. Таким чином, таїнства, виконані духовенством РПЦ, старообрядцями не визнавалися.

Однак траплялося, що віруючі старообрядці зверталися з проханням про виконання треб до духовенства РПЦ. Такі випадки були зафіксовані у с. Петрашівці Хмельницької області⁴⁹. Це свідчить про поступове зближення частини старообрядців з Руською православною церквою.

Обрядову активність в цей період також проявляли й віруючі, що належали до римо-католицької церкви. Так, у Вінницькій області у 1972 р. римо-католиками було охрещено 529 дітей, а в 1975 р. — 457; повінчано, відповідно 134 та 141 особи; поховано за релігійним обрядом. — 117 та 190⁵⁰. Як бачимо, тут виконували переважно обряд хрещення, релігійні обряди вінчання та похованн — значно рідше.

Серед інших обрядів життєвого циклу, що проводилися в римо-католицьких храмах, варто відзначити конфірмацію (таїнство миропомазання в римо-католицькій церкві). Кількість конфірмованих залежала від багатьох обставин. Так, в 1967 р. в католицькій громаді м. Полонного (Хмельницька обл.) було конфірмовано лише 7 осіб, тому що цей обряд здійснювався священником впродовж 10 років і за цей час основна маса бажаючих конфірмувалася. В с. Маниківці цієї ж області в 1967 р. було конфірмовано близько 50 осіб, оскільки цей обряд священник став проводити останні три роки⁵¹. В громаді с. Гречани та деяких інших у Хмельницькій області обряд конфірмації не здійснювався взагалі⁵². Не проводився він в цей рік і в діючих римо-католицьких громадах Тернопільської області⁵³.

Вищу активність порівняно з вірними РПЦ та РКЦ щодо виконання обрядів хрещень, вінчань та поховань в цей період зберігали реформати. В районах Закарпаття населених реформатами була значно вища частка

здійснення релігійних обрядів, ніж по Україні загалом. Так, в Закарпатті в 1970 р., за офіційними даними, було охрещено 50% новонароджених, тоді як в Ужгородському районі — 59,6%, а в Берегівському — 61,9%. Поховано за релігійним обрядом в Закарпатті було 73,3% померлих, а в зазначених районах, відповідно 80,6% і 74,6%. В Берегівському районі кількість вінчань була на 10,6% вищою, ніж в області загалом, а у Виноградівському — на 13,8% (по області частка вінчань становила 24,4% від загальної кількості пошлюблених)⁵⁴. Доволі високий рівень обрядової активності реформатів припадав і на 1980-і рр.

Для багатьох слабо віруючих чи невіруючих людей, які брали участь у виконанні релігійних обрядів життєвого циклу (зокрема, як хресні батьки), вони сприймалися як світські. Один із священників писав: "В церкву вони приходять як в цирк: нафарбовані, виряджені. Сміються в церкві. Хрестиків не одягають. Молитов не знають і повторювати за служителем не бажають. Який сенс від такого хрещення! Вони його сприймають як світську, а не церковну справу"⁵⁵. Кількість таких осіб поступово збільшувалася.

Зниження рівня виконання релігійної обрядовості життєвого циклу спонукало духовенство до спрощення обрядів, внесення в них нових елементів. Обряди хрещення стали проводити не обов'язково після народження дитини. Те саме стосувалось обрядів вінчання і похорон. Так, вінчання могло здійснюватись значно пізніше від громадської реєстрації шлюбу. Була знята сувора вимога щодо віросповідної належності молодят. Що ж стосується похоронів, то так зване заочне відспівування становило більшість від загального числа похоронів, здійснених за церковним обрядом⁵⁶. Православний священник Політило з Львова в 1972 р. заявляв уповноваженому Ради в справах релігій: "...Обряд вінчання проводжу вдвоє швидше належного"⁵⁷.

Однією з особливостей здійснення обряду хрещення в досліджуваній період було те, що його могли здійснювати над дітьми, незважаючи на те, чи батьки та хресні батьки є віруючими. І хоча церковні канони забороняли подібні дії, "однак з метою якомога більше "охопити" хрещенням дітвори (і цим самим не лише збільшити прибуток церкви, а й використати його як засіб пропаганди релігії)" — як зазначав колишній священнослужитель П. Дарманський, — "служителі культу не цікавилися вірою батьків і "восприємників"⁵⁸. Окремі священники спрощували й сам ритуал хрещення. Замість триразового занурення у воду вони обливали голову дитини водою із склянки над мискою чи тарілкою⁵⁹. Спостерігалось спрощення у виконанні й інших обрядів. Зокрема, раніше спільні панахиди і заочне відспівування померлих допускалися лише у виключних випадках. Проте

вже у 1950-х рр. заочне відспівування, спільні сповіді та панахиди стали широко практикуватись, а інколи виконувалися навіть заочні хрещення⁶⁰.

В брошурі П. Свободного і А. Калінчука, виданій у 1988 р., зазначалося: "Хоча церковний канон передбачає, щоб чин похоронної відправи здійснювався духовенством над покійником у храмі, нині набула значного поширення заочна відправа похорону. На Вінниччині, наприклад, на неї припадає третина всіх поховань, здійснених за релігійним ритуалом. Як вона проводиться? За порадою священика віруючі приносять до церкви жменю землі із могили померлого родича, і над нею влаштовуються обрядові церемонії за всіма церковними правилами. Потім цю землю висипають на могилу, вона тепер вважається "опечатаною". Щоб залучити до церкви більше людей, передусім молоді, в деяких парафіях священики вдаються до такого тактичного прийому: пропонують запрошувати до участі в обряді хрещення не одного хрещеного батька чи одну хрещену матір, а дві–три пари. Для виправдання відхилення від канону (до речі, в ньому нині дуже рідко хто розуміється) вони звичайно заявляють, що внаслідок збільшення числа кумів дитина буде особливо щасливою в житті і ніколи не хворітиме"⁶¹. Ослаблення регламентації виконання православних обрядів, їх спрощення було однією з причин їх значного (незважаючи на певне зменшення) поширення.

Спрощення та скорочення обрядів в досліджуваній період притаманне не лише для РПЦ, а й іншим конфесіям. Як вказується у звіті уповноваженого Ради в справах релігійних культів в УРСР П. Вільхового, ще за 1962 р. римо-католицьке духовенство для того, щоб не лише утримати, а й розширити свій вплив на населення, почало вводити нові правила в богослужіння. Було скорочено літургію, і залежно від місцевих умов її проводили не лише вранці, а й увечері; спрощувалося освячення паски, криниць, житлових будинків. Залежно від обставин, відсутності священика віруючим рекомендувалося самим здійснювати цей обряд, використовуючи освячену священнослужителем воду. В тих місцевостях, де не було єпископа, священики могли вінчати людей різних віросповідань, обслуговувати віруючих їх розмовною мовою під час виконанні таких обрядів як хрещення, вінчання, сповідь. Ці відступи від канонів вводилися священнослужителями згідно вказівок Ватикану⁶². Після II Ватиканського собору (1962–1965 рр.) їх стали запроваджувати активніше.

Важлива у вивченні релігійної обрядовості є мотивація віруючих щодо здійснення обрядів життєвого циклу. Зрозуміло, що для глибоко віруючих людей ці обряди становили необхідний атрибут релігійного життя. Однак люди із слабкою релігійністю могли думати інакше. Це стосується також

невіруючих. На мотиваціях двох останніх категорій населення, оскільки вони виходять за межі суто релігійної мотивації, зупинимося детальніше.

В колективній монографії "Религиозная обрядность: содержание, оценки" наведено таку характеристику мотивів здійснення обряду хрещення: "Провідну роль серед них грають суб'єктивні фактори. В більшості випадків це відмова родичів доглядати за неохрещеною дитиною, погляд на хрещення як на магічний акт, що зберігає здоров'я новонароженому, данина традиції, "мода" і т.п. При цьому домінують такі фактори нерелігійного характеру, як сила сімейних традицій, погляд на хрещення як на давній, народний обряд, звичай тощо"⁶³. Інколи молоді батьки погоджувалися виконувати обряд через обіцянки їхніх родичів допомогти матеріально⁶⁴.

Звернімося до конкретних відповідей осіб, чії діти були охрещені. Невіруюча робітниця К., що не витримала тиску віруючої матері, так пояснювала свої дії: "Ну що тут особливого. Ми не віримо в бога, а їй від цього приємно. Вона вже стара, та й за дітьми буде краще дивитися. Загрожувала, що якщо діти будуть нехрещені, то навіть не підійде до них"⁶⁵. В с. Маниківцях (Хмельницька область) з 89 опитаних молодих батьків, чії діти були охрещені у костьолі, на запитання про мотиви хрещення відповіли: "Зробили це за традицією" (38 осіб); "тому, що хрестять інші" (32 осіб); "на вимогу батьків" (12 осіб) і лише 7 заявили: "Тому, що віримо в Бога"⁶⁶. Очевидно, що останню відповідь багато опитуваних не обрали зі страху заявити про свою релігійну віру. Однак це також свідчить, що в багатьох з них вона не була достатньо сильна.

Проблему ставлення населення до релігійної обрядовості життєвого циклу яскраво висвітлює соціологічне дослідження Вінницької обласної організації товариства "Знання" у ряді районів області. На запитання анонімної анкети "Чому ви охрестили свою дитину?" 25,17% опитаних (74 особи) послалися на віру в Бога; 20,41% (60 осіб) — на міркування морального плану, батьківські почуття. Останні вважали, що хрещення гарантує їхнім дітям здоров'я та щастя; релігійна мотивація у них була вагомо ослаблена. 26,87% (79 осіб) мотивували здійснення обряду традицією. Для них притаманні були заяви такого типу: "Так вже повелося: діди та батьки наші хрестили дітей і ми хрестимо. Цей звичай не нами запроваджений, тож не нам його й скасовувати". 9,18% (27 осіб) хрестили своїх дітей, не бажаючи виокремлюватися. Деякі з них зазначали: "Всі так роблять". 11,91% опитаних (35 осіб) діяли під тиском батьків чи близьких родичів, 4,08% (12 осіб) приваблював сам обряд, 2,38% (12 осіб) ухилилися від відповіді⁶⁷. Число осіб, які мотивували здійснення обряду хрещення релігійними переконаннями, як ми бачимо, було незначним порівняно із загальною кількістю висловлених мотивацій.

Однією з причин збереження обряду хрещення поряд з іншими обрядами було те, що він сприймався як "магічний акт захисту здоров'я дітей. В основі його лежить одвічно присутнє будь-якій матері почуття страху за життя дитини, намагання забезпечити їй здоров'я, благополуччя, щастя"⁶⁸. А обряд хрещення, згідно з поширеною думкою, давав таку надію, сприяв покращенню здоров'я, земної долі, захищав від майбутніх нещасть.

Серед мотивів здійснення обряду вінчання, крім віри в Бога, називалися традиційно народні ("Вінчалися наші діди і прадіди і ми не можемо відставати від них", "вінчання — давня традиція нашого народу", "так заведено в нашому селі"), естетичні ("вінчання — гарний обряд, хочемо, щоб він запам'ятався на все життя"). Поширеними були мотиви здійснення його під тиском батьків, родичів, суспільної думки, а також те, що він скріплює сім'ю тощо⁶⁹. Ці мотиви сприяли тому, що участь в цьому обряді могли брати й невіруючі. З 93 опитаних на Вінниччині віруючих, над якими був здійснений обряд вінчання, 45,16% були спонукані вірою в Бога; 19,34% вважали, що вінчання сприятиме формуванню міцної сім'ї й унеможливуватиме чвари; 17,2% зазначали прив'язаність до традиції; 14% виконували волю батьків; 4,3% приваблював естетичний бік обряду⁷⁰. А загалом на Вінниччині обряд вінчання на той період становив менше 1,5% від загальної кількості шлюбів⁷¹. Як показало опитування, частка осіб, які виконання цього обряду мотивували своїми релігійними переконаннями, була значно меншою, ніж частка осіб, які здійснювали обряд хрещення дітей з тих самих міркувань.

Мотивація здійснення церковного обряду поховання теж відображена в соціологічних дослідженнях на Вінниччині. З 309 опитаних людей, чий рідні були поховані за церковним обрядом, 21,04% пояснювали свою поведінку релігійними переконаннями. До них можна додати 28% тих, які вважали, що такий обряд визначить подальшу долю небіжчика. 25,52% виконували волю померлого і не бажали відступати від традицій. 11,65% погодилися на здійснення цього акту під впливом родичів, 8,42% — щоб уникнути осуду з боку знайомих та сусідів, 3,25% заявили, що їм подобається ритуал і 2,28% ухилилися від відповіді⁷².

Поховальний обряд виявився найжиттєвішим тому, що смерть є найбільш важкою і травматичною подією не лише для осіб, які мають помирати, а й для живих. Людське розуміння отримує багато викликів. Що трапиться з померлим? Яке буде життя без них для нас? Чи продовжується життя після смерті? і тому подібне. Ці питання є життєвими, але люди не можуть на них відповісти. Однак ритуали можуть підготувати до шоку смерті і полегшити процес тяжкої втрати⁷³. Тому вони й набули такого широкого поширення в різних людських культурах,

в т.ч. на теренах України. Поховальний обряд особливо був важливий для людей похилого віку, які усвідомлювали свої гріхи чи несправедні вчинки та відповідальність за них перед Богом.

Підсумовуючи, зазначимо, що впродовж 1960–80-х рр. частка виконаних релігійних обрядів хрещень, вінчань та поховань невпинно зменшувалася. Найбільше знизилася частка вінчань. Стійкішим виявився релігійний обряд поховання. Відомі неодноразові випадки, коли релігійні обряди виконувалися над членами сімей осіб, які заявляли про свою атеїстичну позицію, в т.ч. комуністів, керівників радянських установ та організацій, не кажучи вже про комсомольців. Фактично в свідомості окремих осіб поєднувалися дві протилежні ідеології — релігійна й комуністична (атеїстична).

Найбільша частка виконаних обрядів життєвого циклу притаманна для західних областей України, найменша — для південних та східних. Це було зумовлено як нижчою релігійністю населення на Півдні та Сході України, так і значно рідшою релігійною мережею. На Півдні були населені пункти, від яких, щоб добратися до храму, потрібно подолати десятки кілометрів. Впливала на активність віруючих щодо виконання певних обрядів й конфесійна приналежність. У деяких конфесіях окремі обряди не виконувалися. Зниження рівня релігійної обрядовості спонукало духовенство до спрощення обрядів, внесення в них нових елементів. Це було притаманно не лише православним, а й римокатоликам та іншим релігійним об'єднанням. Дедалі частіше обряди життєвого циклу здійснювалися не під впливом релігійної віри, а внаслідок впливу суспільної думки, традиції. Незважаючи на зменшення загальної кількості їх виконання, вони, порівняно з іншими релігійними обрядами характеризувалися відносною стійкістю, оскільки Церква традиційно закріпила за собою право відзначати найбільш важливі моменти в людському житті, розробивши спеціальний урочистий ритуал.

¹ Пашенко В. Православ'я в новітній історії України. — Полтава: Ч. 1. — 1997. — 354 с.; Ч. 2. — 2001. — 736 с.; Його ж. Православна церква в тоталітарній державі: Україна 1940 — початку 1990-х років. — Полтава, 2005. — 631 с.; Його ж. Греко-католики в Україні: від 40-х років ХХ століття до наших днів. — Полтава, 2002. — 615 с.

² Андрухів І. Релігійне життя на Прикарпатті: 1944–1990 роки: історико-правовий аналіз. — Івано-Франківськ, 2004. — 344 с.

³ Яремчук С. Православна церква на Буковині у радянську добу (державно-церковні відносини). — Чернівці, 2004. — 352 с.

- ⁴ Стоцький Я. В. Українська Греко-Католицька Церква і релігійне становище Тернопільщини (1946 — 1989). — Тернопіль: Підручники і посібники, 2003. — 432 с.
- ⁵ Бондаренко В. Д. Современное православие: тенденции эволюции. — Симферополь, 1989. — 176 с.
- ⁶ Москалец В. П. Религиозный культ: особенности функционирования и пути преодоления. — К., 1987. — 120 с.
- ⁷ Религиозная обрядность: Содержание, эволюция, оценки // Межреспубл. филиал Ин-та науч. атеизма АОН при ЦК КПСС в г. Киеве; Под общ. ред. А. С. Онищенко. — К., 1988. — 272 с.
- ⁸ ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 25. — Спр. 663. — Арк. 4зв.
- ⁹ Там само. — Спр. 1201. — Арк. 8.
- ¹⁰ Там само. — Спр. 1508. — Арк. 13.
- ¹¹ Там само. — Спр. 1201. — Арк. 8.
- ¹² Там сам. — Арк. 8-9.
- ¹³ ЦДАВО України. — Ф. 4648. — Оп. 5. — Спр. 183. — Арк. 48.
- ¹⁴ Там само. — Спр. 330. — Арк. 57.
- ¹⁵ Див.: Там само. — Спр. 294. — Арк. 41.
- ¹⁶ ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 25. — Спр. 663. — Арк. 16.
- ¹⁷ ЦДАВО України. — Ф. 4648. — Оп. 7. — Спр. 75. — Арк. 38.
- ¹⁸ Там само. — Спр. 80. — Арк. 3.
- ¹⁹ Там само. — Арк. 4.
- ²⁰ Там само. — Арк. 5.
- ²¹ Там само. — Арк. 6.
- ²² Там само. — Арк. 8.
- ²³ Там само. — Арк. 11.
- ²⁴ Там само. — Арк. 18.
- ²⁵ Там само. — Арк. 20.
- ²⁶ Там само. — Арк. 23.
- ²⁷ Там само. — Арк. 10.
- ²⁸ Там само. — Арк. 29.
- ²⁹ Там само. — Арк. 27.
- ³⁰ Там само. — Арк. 28.
- ³¹ Там само. — Арк. 29.
- ³² Там само. — Арк. 36.
- ³³ Там само. — Арк. 33.
- ³⁴ Григоренко В. Если без предвзятости... // Наука и религия. — 1987. — №12. — С. 19.
- ³⁵ ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 25. — Спр. 2403. — Арк. 33.
- ³⁶ Демьянов А. И. Религиозность: тенденция и особенности проявления: (социально-психологический анализ). — Воронеж, 1984. — С. 130.
- ³⁷ Харчев К. М. Гарантии свободы // Наука и религия. — 1987. — №11. — С. 23.
- ³⁸ Єленський В. З історії передквітневого двадцятиліття // Людина і світ. — 1991. — №1. — С. 7.
- ³⁹ Там само. — С. 6-7.
- ⁴⁰ ЦДАВО України. — Ф. 4648. — Оп. 7–Спр. 9. — Арк. 56.
- ⁴¹ Там само. — Спр. 76. — Арк. 109.
- ⁴² Там само. — Арк. 146.
- ⁴³ Там само. — Арк. 166.

- ⁴⁴ Там само.
- ⁴⁵ Там само. — Арк. 163.
- ⁴⁶ Там само. — Спр. 24. — Арк. 156.
- ⁴⁷ Там само. — Арк. 110-111.
- ⁴⁸ Там само. — Арк. 131.
- ⁴⁹ Там само. — Арк. 144.
- ⁵⁰ Там само. — Спр. 24. — Арк. 163.
- ⁵¹ Там само. — Оп. 5. — Спр. 33. — Арк. 98.
- ⁵² Там само. — Арк. 99.
- ⁵³ Там само. — Арк. 100.
- ⁵⁴ Сиксай А. А. Критика идеологии современного реформаторства: Дис... канд. филос. наук / КГУ им. Т. Г. Шевченка. — К., 1972. — Арк. 153.
- ⁵⁵ Носова Г. А. Обряд крещения: традиции и современность // Вопросы научного атеизма. — М., 1986. — Вып. 34. — С. 252.
- ⁵⁶ Бондаренко В. Д. Современное православие: тенденции эволюции. — С. 153-154.
- ⁵⁷ Сергійчук В. У боротьбі за рідну віру. Римо-католики завжди були непохитні. — К., 2001. — С. 210.
- ⁵⁸ Дарманський П. Обряд у житті людини. — К., 1974. — С. 55-56.
- ⁵⁹ Свободний П. П., Калінчук А. О. Релігійна обрядовість: суть, мотиви дотримання, шляхи подолання. — К., 1988. — С. 27.
- ⁶⁰ ЦДАВО України. — Ф. 4648. — Оп. 1. — Спр. 377. — Арк. 14.
- ⁶¹ Свободний П. П., Калінчук А. О. Релігійна обрядовість: суть, мотиви... — С. 26.
- ⁶² Сергійчук В. У боротьбі за рідну віру. — С. 198.
- ⁶³ Религиозная обрядность: содержание, эволюция, оценки. — С. 38.
- ⁶⁴ Там само. — С. 40-41.
- ⁶⁵ Колодний А. М. Обрядово-побутова релігійність і шляхи її подолання: Дис... канд. філос. наук. — К., 1966. — Арк. 120.
- ⁶⁶ ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 25. — Спр. 872. — Арк. 17.
- ⁶⁷ Свободний П. П., Калінчук А. О. Релігійна обрядовість: суть, мотиви... — С. 22-25.
- ⁶⁸ Религиозная обрядность: содержание, эволюция, оценки. — С. 41-42.
- ⁶⁹ Там само. — С. 68-69.
- ⁷⁰ Свободний П. П., Калінчук А. О. Релігійна обрядовість: суть, мотиви... — С. 22.
- ⁷¹ Там само. — С. 24.
- ⁷² Там само. — С. 23-24.
- ⁷³ Inghen R., Wilkinson Ph. A celebration of Customs and Rituals of the world. — N.-Y.: Facts on file, 1994. — P.96.